

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים אזרחיים**ע"א 6164/22**

לפני: כבוד השופט י' עמית
 כבוד השופט א' שטיין
 כבוד השופט ח' כבוב

המערערת: SMITHS DETECTION INC

נ ג ד

המשיבה: ווטאירפול הנדסה בע"מ

ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי מרכז-לוד
 (השופט א' שוורץ, ס"נ) שניתן ביום 17.7.2022 בת"א
46557-01-16 [פורסם בנבו]

תאריך הישיבה: כ"ח בתמוז התשפ"ג (17.7.2023)

בשם המערערת: עו"ד גלעד וקסלמן; עו"ד נועה ליאון-חיים

בשם המשיבה: עו"ד גד טיכו

ספרות:

דניאל פרידמן דיני עשיית עושר ולא במשפט

חקיקה שאוזכרה:

חוק הבוררות, תשכ"ח-1968: סע' 6

חוק חוזה סוכנות (סוכן מסחרי וספק), תשע"ב-2012

חוק עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ט-1979: סע' 1, 2

חוק לביטול המג'לה, תשמ"ד-1984

חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973: סע' 25(ב1), 46, 61(ב)

מיני-רציו:

* בימ"ש פסק כי המשיבה זכאית לקבל מהמערערת שכר ראוי בעד שירותיה בקידום מכירת מכוונות שיקוף כבודה לגורמים ישראליים, אך יש להפחיתו במחצית. פה אחד הוסכם כי הטעם להפחתה הנו התנהלות המשיבה שבחרה להעניק למערערת את שירותיה מבלי לסכם את שכרה, שפוגעת בוודאות העסקית ומטילה את עלויות העסקה על המדינה בדרך של ניהול הליכי משפט מיותרים. התנהלות זו

מצדיקה קביעת כלל משפטי שלפיו יש הצדקה לפטור חלקית את הזוכה מהשבת השכר הראוי, כדי לתמרץ את 'מונע הנזק הזול' ליטול על עצמו את האחריות לעיצוב חוזה במקרים כגון דא; טעם נוסף שצוין להפחתת השכר הראוי, עליו לא הוסכם פה אחד, היה היקפה הכספי הגדול של העסקה בין הצדדים.

* עשיית עושר ולא במשפט – שכר ראוי – זכאות

* עשיית עושר ולא במשפט – שכר ראוי – פסיקתו

הצדדים קיימו מערכת יחסים עסקית מבלי להסדיר את פרטיה בחוזה. כך, במשך מספר שנים סיפקה המשיבה שירותים שונים למערערת, מבלי לקבל תמורה בגין השירותים הללו ומבלי לקבל לידיה התחייבות חוזית לתשלום התמורה. עיקר השירותים שסופקו היה ייצוג המערערת בפני גורמים ישראלים שונים, וקידום המכירות של מוצריה לאותם גורמים. בימ"ש המחוזי קיבל חלקית את תביעת המשיבה לקבלת שכר ראוי עבור עבודתה כנציגה או סוכנת למען המערערת והעמידו אותו על סך של 15% מהתמורה לה זכתה המערערת. מדובר על מכירת מכוונות שיקוף כבודה בטכנולוגיית XRD בישראל במסגרת הסכם שנכרת בשנת 2009. מכאן הערעור.

בית המשפט העליון (מפי השופט שטיין ובהסכמת השופטים עמית ו-ככוב) קיבל את הערעור בחלקו ופסק כי:

השופט שטיין ציין כי כלל הוא כי אדם שהעניק שירות בהסכמת מקבלו, מבלי שנכרת חוזה מחייב בין הצדדים, יאה זכאי לשכר ראוי עבור השירות אותו העניק, מכוח חוק עשיית עושר ולא במשפט. במקרה זה המערערת העניקה למשיבה, לבקשתה ובהסכמתה, שירותי סוכנות ותמיכה טכנית, ואף אם בין הצדדים לא נכרת חוזה מחייב, המשיבה זכאית לקבל מהמערערת שכר ראוי בגין השירותים הללו מכוח החוק האמור.

המשיבה אמנם זכאית לקבל מהמערערת שכר ראוי בעד שירותיה, אך יש להפחית את השכר הראוי שפסק בימ"ש קמא לטובת המשיבה במחצית מדמי מכירת מכוונות שיקוף הכבודה (דהיינו ל-7.5% המהווים מחצית מ-15% מדמי מכירת המכוונות), בתוספת הפרשי הצמדה וריבית שיחושבו מהמועדים שנקבעו בפסיקתא של בימ"ש קמא. הפחתה זו נובעת מהיקפה הכספי הגדול של העסקה שנקשרה בסיועו של נציג, סוכן או מתווך. בנסיבות רגילות, ובאין הסכם בין בעלי הדין שקובע אחרת, אחוזים שקובעים את שכרו הראוי והמקובל של סוכן, כשכר שנגזר משווי העסקה מושא הסוכנות, יורדים מטה ככל ששווי העסקה עולה. זאת, בשל המציאות הקיימת בשוק החופשי, שמתאפיינת במיעוט יחסי של עסקאות גדולות בהשוואה למספרם של סוכנים, של נציגים ושל מתווכים החפצים לשמש אנשי-ביניים בעסקאות כאלה כדי להרוויח עמלה אטרקטיבית. בנסיבות אלה, שכרם הראוי של אנשי-ביניים - השכר שהיה נקבע, ברגיל, באופן חופשי ומרצון, בין מזמין שירותי הסוכנות, הנציגות או התיווך לבין נותן השירות - היה יורד בהתאמה לעליה בהיקפה הכספי של העסקה. בהתאם לכך, כאשר עסקת מכר, בה הסוכן מייצג את המוכר, מניבה למוכר דמי מכירה בהיקף של עשרות מיליוני שקלים, שכרו הרגיל של הסוכן אינו מגיע לכדי 15% מדמי המכירה.

בנוסף, המשיבה לא התנהלה כיאות כאשר בחרה להעניק למערערת את שירותיה בקידום מכירתן של מכוונות השיקוף לרש"ת ולשב"כ, מבלי לסכם את שכרה, ואף מבלי לשגר למערערת מכתב כלשהו אשר נוקב בשכר אותו היא תדרוש מהמערערת אם המכירה תצא מן הכוח אל הפועל. חלף זאת, בחרה המשיבה לספק את שירותיה למערערת תוך שהיא משאירה את שכרה לוט בערפל ואינה מודיעה

למערערט מה יהא עליה לשלם אחרי שעסקת המכירה, תיחתם ותתבצע. בחירה זו נעשתה על רקע ניסיונה של המערערט לקשור עם המשיבה הסכם נציגות (או סוכנות) מחייב ניסיון שלא עלה יפה. בחירה זו, מן הסתם, הייתה מלווה בתקווה שבכאן העת בימ"ש יסיר עבור המשיבה את הערפל ויפסוק לטובתה שכר ראוי, אם לא תגיע להסכמה בעניינו עם המערערט. התנהלות זו אינה עולה בקנה אחד עם הצורך החברתי לקיים ודאות עסקית, לגרום לכך שספקו של שירות יידע את מקבלו אודות השכר שיבקש לקבל עבור שירותיו, למנוע בזבוז משאבים שיפוטיים, הממומנים על ידי משלמי המסים, ולחסוך בעלויות ההתדיינות. התנהלות כאמור אינה מאפשרת לבימ"ש לעבור לסדר היום ולפסוק לטובת המשיבה שכר ראוי ללא הפחתה משמעותית. תוצאה זו תהא בלתי צודקת בעליל. השופט שטיין ציין כי על-מנת לקדם ודאות עסקית ולמנוע בזבוז משאבים שיפוטיים, יש להעמיד כלל משפטי בדמותה של ברירת מחדל מענישה (penalty default) אשר תפחית את שכרו הראוי של מספק השירות אשר נמנע מלהסדיר את ההתקשרות בין הצדדים משיקולים כאלה או אחרים.

השופט כבוב הסכים לתוצאת פסק דינו של השופט שטיין, אך ציין כי אינו יכול להצטרף למסקנת השופט שטיין לפיה שעה שמדובר בעסקה בהיקף כספי גדול, השכר הראוי בגין התיווך לעסקה צריך להיות נמוך יותר מזה שקבע בימ"ש המחוזי, הן מבחינה עובדתית נוכח הספק ששווי השוק של השירותים שלהם זכתה המערערט נמוך יותר מזה שנקבע, והן מבחינה משפטית, שכן המיקום הגיאומטרי לבחינת קביעה זו הוא במסגרת סעיף 1 לחוק עשיית עושר ולא במשפט, וכי אין מדובר בהפחתת הסכום לו זכאית המשיבה 'משיקולי צדק' כמשמעות שיקול זה בסעיף 2 לחוק. עם זאת, השופט כבוב ציין כי קיימת הצדקה להפחתת סכום ההשבה משיקולי צדק, מקום בו המשיבה פעלה באופן מודע לספק שירותים למערערט, לאחר שניסיונה לקשור הסכם מחייב עם המערערט לא עלה יפה. התנהלות המשיבה בסיטואציה זו, שיקפה תפיסה שלפיה, מבחינתה, לא היה צורך בקיומו של חוזה בין הצדדים כיוון שבימ"ש יקבע, בדיעבד, את גובה התמורה לה היא זכאית. התנהלות המשיבה פוגעת בוודאות העסקית ומטילה את עלויות העסקה על המדינה, בדרך של ניהול הליכי משפט מיותרים ומצדיקה קביעת כלל משפטי שלפיו יש הצדקה לפטור, באופן חלקי, את הזוכה מהשבת שכר הטרחה הראוי במקרים כבענייננו, וזאת על מנת לתמרץ את 'מונע הנזק הזול' ליטול על עצמו את האחריות לעיצוב חוזה במקרים כגון דא.

פסק-דין

השופט א' שטיין:

הערעור

1. בערעור שלפנינו, מדובר בבעלי דין שקיימו ביניהם מערכת יחסים עסקית מבלי להסדיר את פרטיה בחוזה. כך, במשך מספר שנים סיפקה המשיבה, ווטאירפול הנדסה בע"מ (להלן: ווטאירפול), שירותים שונים למערערט, Smiths Detection LLC (להלן: סמית), מבלי לקבל תמורה בגין השירותים הללו ומבלי לקבל לידיה התחייבות חוזית לתשלום התמורה. עיקרם של השירותים שסופקו כאמור היה ייצוג של סמית בפני גורמים ישראליים שונים, כפי שיפורט להלן, וקידום המכירות של מוצרי סמית לאותם גורמים. התנהלות זו הוליקה למאבקים משפטיים חוצי-יבשות בין בעלות הדין.

במאבקים אלה, אשר נמשכו למעלה מ-14 שנה, הושקעו משאבים רבים שמן הסתם היו נחסכים אילו בעלות הדין הטריחו את עצמן ואת עורכי דינם והסדירו את יחסיהם באמצעות חוזה מחייב.

2. פסק הדין נושא הערעור שלפנינו ניתן במסגרת מאבקים אלו ביום 17.7.2022 על ידי בית המשפט המחוזי מרכז-לוד (השופט א' שוורץ, ס"נ) בת"א 46557-01-16 [פורסם בנבו] (להלן: פסק הדין קמא). בגדרי פסק דין זה, קיבל בית משפט קמא באופן חלקי את תביעתה של ווטאירפול לקבלת שכר ראוי עבור עבודתה כנציגה או סוכנת למענה של סמית. בהתאם לפסיקתא מיום 31.7.2022, אשר ניתנה על ידי בית המשפט המחוזי בעקבות פסק הדין קמא, סמית חויבה אפוא לשלם לווטאירפול שכר ראוי בסך של 16,983,094 ש"ח (כולל מע"מ) וכן סכום נוסף של 1,354,995 ש"ח בגין שכ"ט עו"ד והוצאות משפט (להלן: הפסיקתא). כן נקבע בפסיקתא כי סכומים אלה יישאו הפרשי הצמדה וריבית כמפורט שם.

3. מכאן הערעור של סמית.

העובדות

4. תחילת הפרשה נושא הערעור בהסכם שנכרת בשנת 1992 בין ווטאירפול לבין חברה גרמנית בשם Philips GmbH Unternehmensbereich Elektronik fur Wissenschaft und Industrie IPG Industrial X-Ray (להלן: פיליפס). במסגרתו של הסכם זה – הנושא כותרת Agency and Service Agreement – מונתה ווטאירפול לנציגתה הבלעדית של פיליפס למכירת ציוד של פיליפס בישראל (להלן: הסכם הנציגות). ברבות השנים, בעלותה של פיליפס בזכויות מושא הסכם הנציגות עברה מספר פעמים בין חברות שונות, עד אשר הגיעה לידיה של סמית. אין מחלוקת שסמית באה בנעליה של כל קודמותיה, כולל פיליפס, בכל הנוגע ליחסים עם ווטאירפול. הוזה אומר: אין מחלוקת שככל שחלה חבות כלשהי ביחסים שביין ווטאירפול לבין אחת החברות שקדמו לסמית בשרשרת ההחזקה בזכויות מושא הסכם הנציגות, חבות זו עברה לסמית וסמית חייבת לקיימה. מטעם זה ולשם הנוחות בלבד, אקרא לחברות הללו בשם סמית. אקדים ואומר כי הזכויות מושא הסכם הנציגות אינן קשורות לערעור הנוכחי. ערעור זה, כל כולו, קשור לציוד אחר שמוצר ונמכר על ידי סמית בישראל – לטענת ווטאירפול, בעזרתה כי רבה. על כך ידובר מיד.

5. ווטאירפול היא חברה אשר פועלת בישראל כנציגתן של חברות בינלאומיות בתחום הבידוק הביטחוני. כאמור, בשנת 1992 התקשרו ווטאירפול וסמית בהסכם הנציגות, ובמסגרתו מונתה ווטאירפול להיות נציגתה הבלעדית של סמית למכירת ציוד ומערכות רנטגן בישראל, בתמורה לעמלה בסך 25% מדמי המכירה. הציוד ומערכות הרנטגן בהם עסק ההסכם נועדו לשמש בבדיקות ביטחוניות של מזוודות, תיקים וכבודה אחרת (להלן: כבודה) במקומות ציבוריים שונים, כולל תחנות נוסעים ושדות תעופה. הסכם הנציגות לא היה הסכם נציגות כללי חובק-כל, אלא כלל נספח אשר נקב בשמותיהם של המוצרים הספציפיים של סמית שוטאירפול נטלה על עצמה לקדם את מכירתם בישראל. נספח זה אינו כולל התייחסות למכונות שיקוף כבודה בטכנולוגיית XRD (להלן, בהתאמה: טכנולוגיית XRD או מכונות XRD).

6. לאחר כריתתו של הסכם הנציגות, פיתחה סמית את טכנולוגיית ה-XRD והיתה מעוניינת לקדם את מכירתן של מכונות XRD בישראל. כאמור, הסכם הנציגות לא הכיל בחובו התייחסות למכונות XRD, אולם ווטאירפול שימשה בפועל כנציגתה של סמית גם בכל הנוגע למכונות אלה, וזאת בידיעתה המלאה של סמית ובשיתוף פעולה מצידה – כאשר סמית מציגה את ווטאירפול כנציגתה בישראל בפני צדדים שלישיים. כך, ובין היתר, במהלך השנים 1998-1999 ווטאירפול הפגישה בין נציגי סמית ובין נציגי רשות שדות התעופה (להלן: רש"ת) ושירות הביטחון הכללי (להלן: שב"כ) במטרה לקדם את מכירתן של מכונות XRD בארץ. כמו כן דאגה ווטאירפול להביא לישראל אב-טיפוס של מכונת XRD וערכה פרזנטציה של מכונה זו בפני שב"כ. זאת ועוד: ווטאירפול גם היתה מעורבת בניסויים שנערכו בשב"כ לבחינת התאמתן של מכונות XRD לישראל.

7. בשנת 2002 נכרת חוזה בין רש"ת לסמית (להלן: הסכם 2002), ובו התחייבה סמית לספק לרש"ת מכונת XRD אחת בתמורה לסך של 1,457,183 אירו. כן נקבע בהסכם כי ווטאירפול תעניק לרש"ת שירותי אחזקה ותפעול למכונה לתקופה של שבע שנים. בפסק הדין קמא נקבע כי הסכם 2002 העניק לווטאירפול תמורה, אשר שווה לעמלה בשיעור של 25% מדמי מכירתה של מכונת ה-XRD – בהתאמה למה שנקבע בשעתו בהסכם הנציגות.

8. בסוף שנת 2003 סמית הגיעה למסקנה כי היא לא תוכל לקיים את הסכם 2002, שכן לא יעלה בידה לספק לרש"ת את מכונת ה-XRD במועד שסוכם. בשלב זה, היחסים בין סמית לרש"ת עלו על שרטון וסמית חששה ששיתוף הפעולה בין הצדדים ייפסק. בנקודת זמן זו ווטאירפול פעלה מול רש"ת על-מנת לנסות ולשמר את שיתוף

הפעולה בין רש"ת לסמית. כך, ובין היתר, ווטאירפול יזמה הצעה לשדרג את מכונת ה-XRD, עליה סוכם בהסכם 2002, על חשבונה של סמית, למכונת XRD מדגם מתקדם יותר. מאמציה של ווטאירפול הביאו לקיומן של מספר פגישות בין סמית לרש"ת ולשב"כ, בהן נכחה גם ווטאירפול כנציגתה של סמית. רש"ת מצדה הכריזה על בטלותו של הסכם 2002, אולם נוכח מאמציה של ווטאירפול היתה מוכנה להמשיך במגעים עם סמית על-מנת לבחון שיתוף פעולה עתידי עמה.

9. ביני לביני, החלה סמית בפיתוח טכנולוגיה חדשה למערכות בידוק אוטומטיות בשדות תעופה. המערכת שסמית עמלה על פיתוחה זכתה לכינוי System of Systems (להלן: SOS), והחידוש שבה הוא שילוב של שתי טכנולוגיות שונות במערכת אחת. מערכת משולבת זו מתאמת בין טכנולוגיית XRD לבין טכנולוגיית CT בבידוק כבודה. הצורך בפיתוח מערכת חדשה זו נבע מהטעם הבא: התברר, כי מכונת ה-XRD לבדה היא איטית ואינה מסוגלת לעמוד ביעדים שהוצבו לה באשר אינה יכולה לשרת שדות תעופה עמוסי נוסעים. יצוין כי באותה העת לסמית היתה נציגה אחרת בישראל שעסקה בשיווק מכונות CT: חברת היפרטק.

10. מאמציה של ווטאירפול לשמר את הקשר בין סמית לרשויות המדינה לאחר כישלוננו של הסכם 2002 נשאו פרי. במהלך ספטמבר 2004, החליטו רש"ת וסמית כי הן תקדמנה הסכם חדש, נפרד מהסכם 2002, אשר יכלול בתוכו פתרון על בסיס מערכת ה-SOS, לאחר השלמת פיתוחה על ידי סמית (פיתוח שיעשה במימונה המלא של סמית). פיתוח המערכת החדשה ידע מהמורות רבות. בשלביו השונים, נראה היה כי הפיתוח לא יצליח. אולם, בסופו של דבר, בחודשים אוגוסט-ספטמבר 2007, עמדה המערכת החדשה בדרישות הגילוי של שב"כ ובפרמטרים שהגדירה רש"ת. מערכת זו קיבלה על-כן רישוי להפעלתה בישראל.

11. במקביל להיותה נציגתה של סמית בישראל בכל הנוגע למכשירי ה-XRD, ווטאירפול שימשה גם כנציגתה של חברה בשם SureScan ופעלה בעניינה מול רש"ת ושב"כ בניסיון למכור להם מכשירי CT אשר התחרו במכשירי ה-CT של סמית. ביום 4.11.2004, פנתה סמית לווטאירפול בניסיון לשלבה בעסקה החדשה עם רש"ת בקשר עם מערכת ה-SOS, שקרמה עור וגידים. אולם, סמית ביקשה לברר בקשר לכך שתי נקודות: (1) האם ווטאירפול תהיה מוכנה לשתף שיתוף פעולה מלא עם סמית בכדי להביא להצלחתו של פרויקט ה-SOS; וכן (2) האם ווטאירפול תסכים לוותר על פעילותה עבור SureScan. בתגובתה לפנייה זו, נמנעה ווטאירפול מלהשיב לשאלות

אלו, אולם ציינה כי תנאי להסכמתה הוא שהיא – ווטאירפול – תשמש כנציגה הבלעדית של סמית בישראל ותרכז באופן בלעדי את הטיפול במערכת ה-SOS.

12. הצדדים לא המשיכו לדון באפשרות לכרות ביניהם הסכם נציגות חדש. בהמשך, מונה על-ידי סמית מנהל מיזם לפרויקט אשר דחה את דרישתה האמורה של ווטאירפול. סמית ווטאירפול לא כרתו אפוא ביניהן שום הסכם בנוגע למערכת ה-SOS ושיווקה בישראל.

13. מלבד פעילותה בחיזוק הקשרים בין סמית לרשויות בארץ, תרומתה של ווטאירפול לפיתוח מערכת ה-SOS היתה זניחה. עיקרה של תרומה זו בא לידי ביטוי בהיבט הלוגיסטי-תפעולי. כך, ובין היתר: ווטאירפול שחררה מהמכס את מכונת ה-XRD שהגיעה לארץ לשם עריכת ניסויים במערכת ה-SOS; ווטאירפול התקינה את מכונת ה-XRD במתקן שב"כ; כמו כן ווטאירפול סייעה באספקת שירותי תמיכה למכונה עד לחודש אפריל 2006.

14. נראה כי מעורבותה המצומצמת של ווטאירפול בפיתוח מערכת ה-SOS, ואי-קידומו של הסכם נציגות חדש – שאמור היה להסדיר את מערכת היחסים העסקית שלה עם סמית – גרמו לווטאירפול לחשוש מפני הדרתה האפשרית מההסכם בדבר הספקת המערכת החדשה, אשר הלך והתגבש בין סמית לרש"ת. על-מנת למנוע את התממשותו של תרחיש ההדרה, וכדי להגן על מה שראתה כזכויותיה, נקטה ווטאירפול בפעולות שונות, אשר באו לבסס את טענת הזכות של ווטאירפול ביחס למערכת ה-XRD כחלק ממערכת ה-SOS. כך, ובין היתר: ביום 19.3.2006 פנתה ווטאירפול לרש"ת וטענה כי תעמוד על זכויותיה בהתאם להסכם 2002 – שכאמור הוכרז על-ידי רש"ת כבטל עוד בשנת 2004 – וביקשה שכל מידע בנוגע למערכת ה-XRD יועבר אליה; ביום 10.4.2006 פנתה ווטאירפול לשב"כ וטענה בפניו כי מאחר שהיא זאת שטיפלה בשחרור מכונת ה-XRD מהמכס, לא ניתן לעשות שימוש במכונה זו ללא אישורה המפורש. בעקבות קבלתו של מכתב זה, שב"כ הורה לעצור את הניסויים במערכת ה-SOS עד להבהרת המצב המשפטי.

15. מסיבות מובנות, המצב שנוצר לא תאם את האינטרסים של סמית. ביום 29.4.2006, שלחה סמית מכתב לווטאירפול, ובו הודיעה לה כי נוכח פנייתה לשב"כ ווטאירפול משוחררת ממחויבותה בנוגע לייבוא מכונות ה-XRD, והיא אינה רשאית לנקוט בכל צעד או פעולה בנוגע למערכת של סמית.

16. אקדים את המאוחר ואומר כי מפניה זו אנו למדים על הלך הרוח ששרר אצל סמית בזמן אמת. סמית סברה בזמן אמת כי ווטאירפול היא נציגתה בישראל בכל הנוגע לטיפול במכונות ה-XRD; שאם לא כן – מדוע זה ראתה סמית צורך להודיע על סיום תפקידה האמור של ווטאירפול? ברי הוא, שמדובר בהודאה אותנטית של בעל דין.

17. כאמור, מעורבותה של ווטאירפול בפיתוח מערכת ה-SOS היתה מצומצמת למדי. ואולם, ווטאירפול היתה גורם משמעותי עד-כדי-מכריע בבניית הקשר והאמון בין רש"ת ושב"כ, מצד אחד, לבין סמית, מהצד השני, בשנים 1998-2006. ווטאירפול העלתה תרומה זו לקידום עסקיה של סמית בזכות מעמדו המיוחד של מנהלה אצל רש"ת. כך, אחרי שסמית לא הצליחה לעמוד בהוראות הסכם 2002, ווטאירפול פעלה באינטנסיביות כדי לגשר ולתווך בין רש"ת לסמית. פעילותה זו של ווטאירפול הצליחה לשמר מערכת יחסים מקצועית תקינה בין סמית לרש"ת, חרף כישלונה של סמית בעמידה בתנאיו של הסכם 2002.

18. בשנת 2009 נכרת הסכם חדש בין סמית לרש"ת, במסגרתו נקבע שסמית תמכור לרש"ת את מערכת ה-SOS (להלן: הסכם 2009). כן נקבע בהסכם זה שסמית תעניק שירותי תפעול ואחזקה לרש"ת באמצעות נציגתה החדשה בישראל, חברת היפרטק. הסכם 2009 התייחס מפורשות להסכמות הקודמות שבין רש"ת לסמית ונקבע כדלקמן: (1) הסכם 2002 מעולם לא יושם; (2) הסכם 2009 הוא הסכם חדש ונפרד מהסכם 2002; וכן (3) ווטאירפול אינה צד להסכם 2009. הסכם זה הוציא אפוא את ווטאירפול ממערכת היחסים העסקית בין סמית לרש"ת.

19. במסגרתו של הסכם 2009, סמית מכרה שמונה מכונות XRD לרש"ת ומכונה נוספת לשב"כ. כמו-כן, כחלק מהסכם זה נמכרו על-ידי סמית גם מכונות CT. ניתן להעריך שהסכם 2009, ושיתופי הפעולה שנבעו ממנו, יניבו לסמית הכנסה בהיקף של מאות מיליוני ש"ח.

20. ווטאירפול סבורה כי מגיעה לה תמורה הולמת בעד תרומתה להפקת הכנסות כאמור על ידי סמית. סמית אינה סבורה כך. מחלוקת זו הינה מקור ההתדיינות המשפטית אשר הביאה את בעלות הדין – סמית ווטאירפול – עד הלום.

הליכים קודמים

21. ביום 30.7.2009 הגישה ווטאירפול תביעה לבית המשפט המחוזי מרכז-לוד נגד שלוש חברות זרות – אשר אחת מהן היא GE Homeland Protection Inc, ששמה שונה בהמשך ל-Morpho Detection LLC, ולאחר מכן לסמית, המערערת דכאן – ובה טענה, בין היתר, כי היא זכאית לעמלה בסך של 25% ממכירת מכונות ה-XRD (ת"א (מחוזי מרכז) 23439-07-09) [פורסם בנבו]. סמית הגישה בקשה לעיכוב הליכים מכוח סעיף 6 לחוק הבוררות, התשכ"ח-1968, וטענה כי התביעה שהוגשה נסמכת על הוראות הסכם הנציגות, אשר כולל תניית בוררות לפיה סכסוכים בין הצדדים בנוגע להסכם הנציגות יתבררו בהליך בוררות בשוויץ, ובהתאם לדין השוויצרי. בקשת סמית לעיכוב הליכים התקבלה, ובקשת רשות ערעור שהוגשה על החלטה זו נדחתה (רע"א 2901/10) [פורסם בנבו].

22. בהמשך להחלטה בדבר עיכוב הליכים, בעלות הדין פנו למוסד לבוררות בינלאומית בשוויץ, ומינו את מר לורן הירש כבורר בעניינם. בהתאם להסכמת הצדדים, נקבע כי בשלב ראשון תידון השאלה האם הסכם הנציגות מזכה את ווטאירפול בעמלה בגין מכירת מכונות ה-XRD. אדגיש כי סמכותו של הבורר, כהגדרתה בכתב הבוררות, היתה לדון אך ורק בטענות הצדדים בנוגע לזכאותה של ווטאירפול לסעד מכוחו של הסכם הנציגות, ולא מעבר לכך.

23. ביום 13.5.2015 ניתן פסק הבורר (להלן: פסק הבוררות). בפסק הבוררות נקבע כי הסכם הנציגות אינו הסכם כללי למתן שירותי ייצוג, אלא הסכם סגור למתן שירותי ייצוג בנוגע לרשימת מוצרים אשר כלולה בנספח להסכם, ואשר אינה כוללת מוצרים בטכנולוגיית XRD. מכאן, שבמועד החתימה על הסכם הנציגות הצדדים לא התכוונו שהסכם הנציגות יכלול בתוכו מתן שירותי ייצוג לסמית על ידי ווטאירפול בנוגע למכונות ה-XRD. הבורר דחה גם את האפשרות שהצדדים התכוונו להחיל את הסכם הנציגות על מוצרים בטכנולוגיית XRD, לאחר חתימתם על הסכם הנציגות, שכן אפשרות זו לא הוכחה ברמת ההוכחה הנדרשת. בעניין זה קבע הבורר כי לאורך השנים ווטאירפול וסמית פעלו בשיתוף פעולה בנוגע למכונות ה-XRD, אולם לא הסדירו את היחסים ביניהן. בפרט, נקבע כי ווטאירפול לא פנתה לסמית בבקשה קונקרטית כלשהי לקבלת גמול בגין עבודתה שאינה מוסדרת בהסכם הנציגות, או להרחיב את תחולתו של הסכם הנציגות גם לעבודה כזאת.

24. נוכח האמור, פסק הבוררות קבע כי ווטאירפול אינה זכאית לקבלת סעד שנוגע למכונות XRD מכוחו של הסכם הנציגות. בהתאם לכך, נדחתה התביעה אשר נסובה,

כאמור, על זכאותה של ווטאירפול לסעד מכוחו של הסכם זה. לצד זאת נאמר בפסק הבוררות, כי סמית אינה מכחישה שהצדדים פעלו בהתאם להסכמה בלתי פורמלית בדבר היותה של ווטאירפול נציגתה של סמית גם לעניין מכונות ה-XRD, וכי ווטאירפול זכאית – עקרונית – לגמול בעד עבודתה בתחום זה; אולם, לטענת סמית, הסכמה כאמור אינה חלק מהסכם הנציגות ואין שום הסכם אשר קוצב את התמורה אשר מגיעה לווטאירפול.

25. לאחר מתן פסק הבוררות, פנתה סמית לבית המשפט המחוזי בבקשה לאשרו (הפ"ב (מחוזי מרכז) 59290-10-15) [פורסם בנבו]. בקשתה של סמית אושרה חרף התנגדות ווטאירפול. בקשת רשות ערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי בעניין זה נדחתה על ידינו (רע"א 4884/16) [פורסם בנבו].

26. ביני לביני, עתרה ווטאירפול לבית המשפט המחוזי מרכז-לוד לחידוש ההליכים בתביעתה המקורית, שכאמור עוכבה מכוח תניית הבוררות. ביום 17.12.2015, התיר בית המשפט לווטאירפול לתקן את כתב התביעה וכן הורה על פתיחת הליך חדש, הוא ההליך נושא הערעור דנן.

27. לאחר שבקשת רשות הערעור בדבר אישור הסכם הבוררות נדחתה, נערך דיון מקדמי בפני בית משפט קמא. במסגרת דיון זה, הגיעו בעלות הדין להסכמות דיוניות שונות, אשר כללו הסכמה לכך שפסק הבוררות מקים מעשה בית דין בעניינים בהם הוא הכריע.

28. בהמשך לכך, נדונה בקשתה של סמית לדחיית התביעה, שההליכים בה חודשו, על הסף. במסגרת בקשה זו, טענה סמית כי פסק הבוררות מקים מעשה בית דין בנוגע לכל טענה בדבר זכאות ווטאירפול לתגמול בגין מכירת מכונות ה-XRD. בהחלטתו מיום 8.9.2019, דחה בית משפט קמא את בקשתה האמורה של סמית (להלן: ההחלטה הראשונה). בהחלטה זו נקבע כי פסק הבוררות עסק באופן בלעדי בשאלה בדבר זכאותה של ווטאירפול לפיצוי או לגמול עבודה מכוחו של הסכם הנציגות, וכלל לא דן בזכאותה של ווטאירפול לפיצוי או לדמי השבה מכוחה של עילה אחרת: זאת שמעוגנת בדיני עשיית עושר ולא במשפט. עילה זו – כך קבע בית המשפט – היא עילה עצמאית לחלוטין שאינה נבלעת בעילות התביעה האחרות לגביהן ניתן פסק הבוררות.

29. בית משפט קמא קבע אפוא כי פסק הבוררות אינו חוסם את אפשרותה של ווטאירפול לתבוע את סמית בגין עשיית עושר ולא במשפט. בהקשר זה, בית המשפט

ראה לנכון לציין שני היבטים שונים של עילת תביעה כאמור: (1) זכאותה של ווטאירפול לשכר ראוי בגין עבודתה למענה של סמית; וכן (2) זכותה של ווטאירפול בקניין הרוחני אשר מגולם בפיתוח מערכת ה-SOS שעושה שימוש בטכנולוגיית XRD. בהתאם לכך, נקבע כי בירור תביעתה של ווטאירפול יתמקד בארבעה רכיבים אלה של התביעה: (1) מכירת מכונות ה-XRD בישראל; (2) מניעת רווח באספקת שירותי אחזקה למכונות ה-XRD בישראל; (3) אספקת חלפים למכונות ה-XRD בישראל; וכן (4) מכירת מכונות בטכנולוגיית CT בישראל.

בקשת רשות ערעור שהגישה סמית על ההחלטה הראשונה נדחתה (רע"א

6648/19) [פורסם בנבו].

פסק הדין קמא

30. העובדות שנקבעו על-ידי בית משפט קמא, שעל עיקרן עמדתי לעיל, הביאו את בית המשפט למסקנה לפיה ווטאירפול שימשה כסוכן המסחרי המקומי של סמית בכל הקשור למכירת מכונות ה-XRD בישראל, וזאת עד לסיום ההתקשרות בשנת 2006. כלשונו של בית משפט קמא:

"הנה-כי-כן, עיקר פעולתה של ווטאירפול היה כגורם מקצועי-שיווקי אשר מקשר בין השוק המקומי (רש"ת ושב"כ) לבין היצרנים בחו"ל (אקסילון-אינוויז'ן ו-GE). ואכן ווטאירפול הוצגה לצדדים שלישיים על ידי אקסילון ואינוויז'ן [בענייננו: על ידי סמית – א.ש.] תוך שימוש בכינויים הבאים: Local representative [...]; YXSEC agent ; [...] Authorized sales representative [...]."

דפוסי הפעולה שניכרים בראיות שהובאו לפניי ופורטו לעיל הולמים מערכת יחסים של סוכן-יצרן [...] אופי פעילותה של ווטאירפול אף הולם את הגדרתו של "סוכן מסחרי" שנקבע בחוק חוזה סוכנות (סוכן מסחרי וספק), התשע"ב-2012 [...].

אני קובע אפוא כי ווטאירפול היתה הסוכן המסחרי המקומי של קבוצת אקסילון-אינוויז'ן-GE [בענייננו: של סמית – א.ש.] בכל הקשור למכונות ה-XRD. עיקר פעילותה בתחום זה החלה בשנת 1998 עם הבאת האבטיפוס ארצה ועד לתחילת שנת 2006, עת הורחקה ווטאירפול מהפרויקט על רקע הסכסוך המסחרי עם "GE".

31. נוכח המסקנה האמורה, נקבע כי ווטאירפול זכאית לשכר ראוי בגין עבודתה בקשר עם מכירת מכונות ה-XRD, וזאת מכוחם של דיני עשיית עושר ולא במשפט. שאר רכיבי תביעתה של ווטאירפול נדחו, ובכללם תביעתה של ווטאירפול לשכר ראוי בגין כלל הכנסותיה של סמית מרש"ת.

32. לאחר שנקבע כי ווטאירפול זכאית לשכר ראוי כאמור, בית משפט קמא בחן מהו השכר הראוי לו זכאית ווטאירפול. כבסיס לדיון נקבע כי סמית מכרה בישראל מכונות XRD בסכום כולל של 19,400,000 דולר. אציין כי סמית נמנעה מלהציג נתונים בדבר הסכומים המדויקים אותם קיבלה בגין מכירת המכונות כאמור; ומשכך הוא, קביעתו של בית המשפט בעניין זה נסמכת באופן בלעדי על עדויות שנשמעו לפניו. בית המשפט פסל את דרישתה של ווטאירפול לשכר ראוי בשיעור של 25%, אשר נקבע בהסכמים הקודמים – וזאת, מהטעמים הבאים: (1) השכר החוזי שנקבע בהסכם 2002 התבסס על מעמדה של ווטאירפול כנציגה בלעדית של סמית בישראל, אולם מעמד זה לא נותר על כנו ולבסוף בוטל; (2) הסכם 2002 מתייחס למכונות XRD שונה מהמכונות שסמית מכרה בישראל בסופו של יום; (3) ווטאירפול לא תרמה לפיתוח של מערכת ה-SOS או של מכונות ה-XRD; וכן (4) תרומתה של ווטאירפול לסמית הלכה ופחתה על לשנת 2006, אז ניתק הקשר בין השתיים.

33. בסופו של דבר, בית משפט קמא קבע כי ווטאירפול זכאית לשכר ראוי בסך של 15% מהתמורה לה זכתה סמית בגין מכירת מכונות ה-XRD בישראל במסגרתו של הסכם 2009, עד למועד הגשת התביעה (להלן: 15% ממכירת מכונות ה-XRD). שכר זה נקבע בהתאם לחישוב שהעניק לו ווטאירפול 2% מדמי המכירות בגין כל שנת פעילות למענה של סמית. פעילותה זאת של ווטאירפול נמשכה 7.5 שנים, מתחילתה של שנת 1999 ועד לאמצע שנת 2006. בהתאם לכך, נקבע, כאמור, כי שכרה הראוי של ווטאירפול יעמוד על 15% ממכירת מכונות ה-XRD.

34. בית משפט קמא הטעים כי בשקלול הנתונים שיעור זה משקף את השכר הראוי לו זכאית ווטאירפול בגין מאמציה לקדם ולשקם את היחסים שבין סמית ללקוחותיה בישראל. בית המשפט ציין כי קביעה זו עולה בקנה אחד עם גרסתו של העד מטעמה של ווטאירפול – גרסה שלא הופרכה – לפיה נציגי סמית הציעו לו ווטאירפול להסכים לעמלה בשיעור של 15%, חלף העמלה של 25% אשר סוכמה בהסכם 2002, שכאמור נכשל ולא הוצא מן הכוח אל הפועל. בפסק הדין קמא הודגש כי ווטאירפול לא תהא זכאית לשום תמורה עתידית אשר תופק על ידי סמית ממכירת מכונות XRD נוספות.

35. נגד פסק הדין הגישה סמית את הערעור שלפנינו. בד-בבד, הגישה סמית בקשה לעיכוב ביצועו של פסק הדין קמא, אשר התקבלה באופן חלקי בהחלטתי מיום 7.11.2022.

טענות הצדדים לערעור

36. ערעורה של סמית נפתח בהצהרתה לפיה בפסק הדין "התקבלו טענותיה העובדתיות". על-אף הצהרה זו, חלק מרכזי מערעורה של סמית מוקדש דווקא לתקיפת קביעותיו העובדתיות של בית משפט קמא. את עיקר חיציה מפנה סמית לקביעה העובדתית לפיה לווטאירפול היה חלק משמעותי בקשר שנוצר בין סמית לבין רש"ת ושב"כ – קשר שהביא בסופו של יום לכריתתו של הסכם 2009, וזאת על-אף שווטאירפול לא היתה מעורבת במגעים בין סמית לרש"ת ולשב"כ אחרי שנת 2006. בעניין זה טענה סמית כי בניגוד לקביעותיו של בית משפט קמא, ווטאירפול לא היתה "גורם יעיל" בקשר שבינה לבין רש"ת ושב"כ, וכי הסכם 2009 היה נכרת גם ללא מעורבות כלשהי מצדה של ווטאירפול. כהוכחה לטענותיה העובדתיות, מפנה אותנו סמית למקומות שונים בפרוטוקולים אשר מתעדים דיונים שנערכו לפני בית משפט קמא, ולמוצגים והראיות אשר הוצגו בפניו.

37. בהתבסס על טענתה העובדתית כי ווטאירפול לא תרמה לכריתתו של הסכם 2009, סמית טענה שווטאירפול אינה זכאית לסעד מכוח דיני עשיית עושר ולא במשפט. בהקשר זה נטען כי סמית לא התעשרה על חשבונה של ווטאירפול, ועל כן אין היא חייבת לווטאירפול דבר. סמית חזרה והדגישה לפנינו כי הסכם 2009 נכרת מספר שנים לאחר שווטאירפול סיימה את עבודתה כנציגתה; כמו כן הודגש, כי ווטאירפול לא תרמה מאומה לפיתוח מערכת ה-SOS.

38. סמית הוסיפה וטענה כי קביעתו של בית משפט קמא כי ווטאירפול שימשה כסוכן של סמית למכירת מכונות XRD, וכי עקב כך היא זכאית לשכר ראוי, נגועה בטעות משפטית. טענה זו נסמכה על טעמים כדלקמן: (1) קביעה זו סותרת את קביעתו הקודמת של בית משפט קמא, אשר נקבעה בהחלטה הראשונה, ולפיה ווטאירפול אינה זכאית לסעד חוזי אלא לסעד הצומח מדיני עשיית עושר ולא במשפט בלבד; (2) גם לו יתואר כי ווטאירפול היתה סוכנתה של סמית, הרי שאין בכך כדי לזכות אותה בתמורה בגין עסקה חדשה (הסכם 2009), אשר נכרתה מספר שנים לאחר שווטאירפול סיימה את תפקידה, ביחס למוצר חדש (מערכת ה-SOS); וכן (3) בעסקאות אחרות שנכרתו בין

סמית לווטאירפול נקבע כי לאחר שישה חודשים מסיום ההתקשרות ווטאירפול לא תהא זכאית לכל עמלה.

39. לבסוף, תקפה סמית את קביעותיו של בית משפט קמא באשר לאומדן השכר הראוי. במסגרת זו נטען כי הנטל להוכיח את שיעור השכר הראוי מוטל לפתחה של ווטאירפול, אולם היא לא הרימה את הנטל. כמו כן נטען כי השיעור שנקבע על-ידי בית משפט קמא אינו מגובה בראיות, וכי עמלה בסך של 15% הינה בלתי מתקבלת על הדעת מבחינה מסחרית. זאת, מאחר שעמלות סוכן בשיעור זה או דומה לו משולמות בגין עסקאות בהיקפים כספיים נמוכים יחסית, להבדיל מעסקאות שסכומיהן מגיעים למאות מיליוני דולרים. עוד נטען כי בית משפט קמא קבע כי ווטאירפול זכאית לריבית והצמדה משנת 2010, אולם התמורה מהסכם 2009 לא התקבלה על ידי סמית בשנת 2010, אלא בשנים מאוחרות יותר, ובהדרגה, עד לשנת 2014. נתון זה – כך נטען – משנה את חישובי הריבית וההצמדה.

40. בתשובתה לערעור, סמכה ווטאירפול את ידיה על קביעותיו של בית משפט קמא. בפרט, ווטאירפול הדגישה כי בית משפט קמא קבע, כעניין שבעובדה, כי היא תרמה תרומה ניכרת וממשית לכך שבסופו של יום נכרת הסכם 2009 – תרומה אשר מזכה אותה בשכר ראוי בגין פועלה. ווטאירפול אף חזרה על קביעותיו של פסק הבוררות ועל אלו של פסק הדין קמא, לפיהן סמית הסתייעה בפועל בשירותיה שלה – של ווטאירפול – כגורם מקשר מול רש"ת, גם אחרי שהסכם 2002 בוטל. כמו כן טענה ווטאירפול כי בפסק הבוררות נקבע כי סמית הודתה, למעשה, כי יש בין השתיים הסכם בלתי פורמלי אשר מזכה את ווטאירפול בתמורה בעד עמלה, הגם שסכום התמורה לא סוכם. ווטאירפול הוסיפה והדגישה, בתשובה לטענת סמית, כי זכאותה לשכר ראוי אינה מבוססת על תרומתה לפיתוח הטכנולוגי של מערכת ה-SOS, אלא על תרומתה המסחרית להתקשרות שבין סמית לגורמים הישראליים: רש"ת ושב"כ.

41. בנוגע לגובה השכר הראוי נטען כי ההסכמים בין סמית לרש"ת יכניסו לכיסה של סמית מאות מיליוני שקלים, וכי הסכום אשר נפסק לטובתה של ווטאירפול הינו זעום בהשוואה להכנסות אלה. כמו כן הדגישה ווטאירפול את קביעותו של בית משפט קמא, שנסמכה על עדות מטעמה של ווטאירפול – אשר לא נסתרה – כי סמית הציעה במהלך המשא ומתן בין השתיים שהתמורה בגין ההתקשרות החדשה תעמוד על 15% מדמי המכירות. מעבר לכך, הצביעה ווטאירפול על הראיות השונות אשר מצדיקות לטעמה מתן שכר ראוי דווקא בשיעור של 25%, ואף ביחס לרכיבים נוספים מעבר

למכונות ה-XRD שנמכרו עד לשלב זה. בעניין זה טענה ווטאירפול כי היא סבורה שפסק הדין קיפח אותה בקביעת השכר הראוי, אולם מכיוון שמדובר בקביעות עובדתיות של בית משפט קמא, היא לא ערערה עליהן. לבסוף, בנוגע למועד חישוב הריבית וההצמדה – ווטאירפול טענה כי סמית הסתירה מבית המשפט כל מידע אשר נוגע לעסקאות אותן קשרה, וכן מידע שמראה אימתי סמית קיבלה את דמי המכירה בהתאם להסכם 2009. נוכח התנהלותה זו, ובהיעדר ראיות לסתור, בית משפט קמא צדק בנקטו במועד סמוך לכריתת הסכם 2009 כמועד זכאותה של ווטאירפול לשכר ראוי בעד עמלה. ווטאירפול הוסיפה וטענה בהקשר זה כי סמית אינה יכולה לתקן את מחדליה הדיוניים על ידי הצגת נתונים עובדתיים בשלב הערעור.

42. להשלמת התמונה, אוסיף ואציין כי בסופו של הדיון שהתקיים לפנינו, ואחרי ששמענו את טענות הצדדים ושקלנו אותן, הצענו לצדדים להסכים לפשרה באשר לסכום לו תהא ווטאירפול זכאית בגין השירותים שהעניקה לסמית. ביום 24.7.2023 הודיעו הצדדים כי לא עלה בידיהם להגיע לפשרה. באין הסכמה ופשרה לפני משורת הדין, לא נותר לנו אלא ליתן את פסק דיננו לפי שורת הדין; וכך נעשה.

דיון והכרעה

43. אקדים אחרית לראשית ואציג את שורתו התחתונה של פסק דיני: אם תשמע דעתי, נאשר את פסק הדין קמא בכל הקשור לעצם זכאותה של ווטאירפול לקבל מסמית שכר ראוי בעד שירותיה, אשר התגבשה במועד שקבע בית משפט קמא. אולם, לצד זאת, נקבל את ערעורה של סמית באופן חלקי ונפחית את השכר הראוי אשר נפסק על ידי בית משפט קמא לטובתה של ווטאירפול לכדי 7.5% מדמי מכירתן של מכונות ה-XRD בישראל במסגרתו של הסכם 2009 (דהיינו: לכדי מחצית מ-15% מדמי מכירת מכונות ה-XRD, שפסק בית משפט קמא).

כפועל יוצא מכך, סמית תחויב לשלם לווטאירפול 8,491,547 ש"ח (כולל מע"מ), חלף 16,983,094 ש"ח, הסכום שאותו סמית חויבה לשלם בפסק הדין קמא – זאת, בתוספת הפרשי הצמדה וריבית אשר יחושבו מהמועדים שנקבעו בפסיקתא.

44. הפחתה זו נובעת מטעמים משפטיים המעוגנים בסעיף 2 סיפא לחוק עשיית עושר ולא במשפט, התשל"ט-1979 (להלן: חוק עשיית עושר ולא במשפט), אשר מסמיק את בית המשפט "לפטור את הזוכה מחובת ההשבה [...] כולה או מקצתה, אם ראה [...] נסיבות [...] העושות את ההשבה בלתי צודקת".

ואלה הם טעמיה המשפטיים של ההפחתה המוצעת על ידי:

א. היקפה הכספי הגדול של עסקה אשר נקשרה בסיועו של נציג, סוכן או מתווך. בנסיבות רגילות, ובאין הסכם בין בעלי הדין שקובע אחרת, אחוזים אשר קובעים את שכרו הראוי והמקובל של סוכן, כשכר שנגזר משווי העסקה מושא הסוכנות, יורדים מטה ככל ששווי העסקה עולה. זאת, בשל המציאות הקיימת בשוק החופשי, אשר מתאפיינת במיעוט יחסי של עסקאות גדולות בהשוואה למספרם של סוכנים, של נציגים ושל מתווכים החפצים לשמש אנשי-ביניים בעסקאות כאלה כדי להרוויח עמלה אטרקטיבית. בנסיבות אלה, שכרם הראוי של אנשי-ביניים – השכר שהיה נקבע, ברגיל, באופן חופשי ומרצון, בין מזמין שירותי הסוכנות, הנציגות או התיווך לבין נותן השירות – היה יורד בהתאמה לעליה בהיקפה הכספי של העסקה. בהתאם לכך, כאשר עסקת מכר, בה הסוכן מייצג את המוכר, מניבה למוכר דמי מכירה בהיקף של עשרות מיליוני שקלים, שכרו הרגיל של הסוכן אינו מגיע לכדי 15% מדמי המכירה. בית משפט קמא לא נתן לכך ביטוי הולם בפסק דינו, ועלינו לתקן זאת.

ב. ווטאירפול לא התנהלה כיאות כאשר בחרה להעניק לסמית את שירותיה בקידום מכירתן של מכונות ה-XRD לגורמים הישראליים – רש"ת ושב"כ – מבלי לסכם את שכרה, ואף מבלי לשגר לסמית, למען הסדר הטוב, מכתב כלשהו אשר נוקב בשכר אותו היא תדרוש מסמית אם המכירה תצא מן הכוח אל הפועל. חלף זאת, בחרה ווטאירפול לספק את שירותיה לסמית תוך שהיא משאירה את שכרה לוט בערפל ואינה מודיעה לסמית מה יהא עליה לשלם אחרי שעסקת המכירה, אשר קרמה עור וגידים, תיחתם ותתבצע. בחירה זו נעשתה על רקע ניסיונה של סמית לקשור עם ווטאירפול הסכם נציגות (או סוכנות) מחייב – ניסיון שכאמור לא עלה יפה. בחירה זו, מן הסתם, היתה מלווה בתקווה שבבוא העת בית משפט יסיר עבור ווטאירפול את הערפל ויפסוק לטובתה שכר ראוי, אם לא תגיע להסכמה בעניינו עם סמית. התנהלות זו של ווטאירפול אינה עולה בקנה אחד עם הצורך החברתי לקיים ודאות עסקית, לגרום לכך שספקו של שירות ייִדע את מקבלו אודות השכר שיבקש לקבל עבור שירותיו, למנוע את בזבוזם של

משאבים שיפוטניים, הממומנים על ידי משלמי המסים, ולחסוך בעלויות ההתדיינות. לדידי, התנהלות כאמור אינה מאפשרת לבית המשפט לעבור לסדר היום ולפסוק לטובתה של ווטאירפול שכר ראוי ללא הפחתה משמעותית. תוצאה זו תהא בלתי צודקת בעליל. בית משפט קמא לא נתן את דעתו להיבט חשוב זה של שיקולי הצדק האמורים בסעיף 2 לחוק עשיית עושר ולא במשפט – ומכאן הצורך בהתערבות ובתיקון.

ג. ווטאירפול יצגה בישראל חברה אחרת שהתחרתה בסמית בתחום טכנולוגיית ה-CT.

45. כאן המקום לפרט ולהסביר את טעמי פסק-דיני.

התשתית העובדתית

46. ראשית, לא ראיתי מקום להתערב בקביעות העובדתיות של בית משפט קמא, באשר אלה נטועות היטב בחומר הראיות, ומבוססות, בין היתר, על התרשמותו הבלתי אמצעית של בית המשפט מהעדים שהעידו לפניו. הלכה היא עמנו כי "בית המשפט שלרעור לא יטה להתערב בממצאי עובדה ומהימנות שנקבעו על-ידי הערכאה המבררת והמבוססים על מארג הראיות ושמיעת העדויות לפניה באופן בלתי אמצעי" (ראו, מני רבים: ע"א 8329/16 טרנס אטלס בע"מ נ' אליהו פרחי בדי ריפוד בע"מ, פסקה 16 והאסמכתאות שם [פורסם בנבו] (4.6.2018)). סמית לא הציגה כל טעם שבעטיו ניתן – קל וחומר, ראוי – לסטות מכלל יסודי זה; ומשכך, ברי הוא כי אין מקום להתערבותנו בקביעות העובדתיות שבפסק הדין קמא.

47. דברים אלה נכונים, בפרט, בכל הנוגע לשני היבטיו המהותיים של פסק הדין קמא: (1) קביעתו של בית משפט קמא לפיה השתדלותה של ווטאירפול מול רש"ת ושב"כ היא אשר הביאה לכך שמערכת היחסים בין סמית לרשויות אלה לא נותקה אחרי שסמית לא עמדה בהוראותיו של הסכם 2002, והיא אשר הביאה, בסופו של יום, לכריתתו של הסכם 2009; וכן (2) קביעתו של בית המשפט כי בין ווטאירפול לסמית היתה הסכמה בלתי פורמלית לפיה ווטאירפול היא הסוכנת של סמית – גם ביחס למכונות ה-XRD וגם אחרי שהסכם 2002 כשל. קביעות אלה מעוגנות היטב בחומר הראיות שהונח בפני בית משפט קמא, ובפרט בעובדה, שאינה שנויה במחלוקת, שסמית ביקשה מוטאירפול לפעול למענה מול הגורמים הישראליים השונים ואף הציגה אותה

לצדדים שלישיים כנציגתה – זאת, עד לשנת 2006. יצויין, כי גם פסק הבוררות מכיל הערה בנוגע להסמכתה של סמית למתן שירותי הייצוג כאמור.

48. די באמור לעיל כדי לדחות את עיקר טענותיה של סמית בערעורה. כאמור, טענתה העיקרית של סמית היא שווטאירפול לא תרמה לכריתתו של הסכם 2009, ובוודאי שלא היתה הגורם היעיל בכריתתו של הסכם זה. טענה זו היא טענה עובדתית מובהקת. בתור שכזאת, היא נדחתה על-ידי בית משפט קמא, ובקביעתו זו של בית המשפט אין כל עילה להתערב.

49. נמצא אפוא כי ווטאירפול סיפקה לסמית שירותי נציגות, לבקשתה של סמית ובידיעתה, וכי שירותים אלה תרמו תרומה משמעותית למכירת מכונות ה-XRD על ידי סמית לגורמים ישראליים.

50. לטענת סמית, גם אם עובדות אלה נכונות לעילא ולעילא, בית משפט קמא צריך היה לדחות את תביעתה של ווטאירפול לשכר ראוי. זאת משתי סיבות: (1) עובדות כאמור אינן מקנות לווטאירפול זכאות לתמורה כלשהי; וכן (2) ווטאירפול לא הוכיחה את שיעורו של השכר הראוי.

51. אני סבור כי גם בטענות אלה של ווטאירפול אין ממש. אסביר את דעתי.

זכאותה של ווטאירפול לשכר ראוי

52. אשוב ואסכם את העובדות הרלבנטיות לעניין השכר הראוי:

לבקשתה ובידיעתה של סמית, ווטאירפול שימשה כנציגתה מול רש"ת ושב"כ – בפרט בנוגע למכונות ה-XRD – וכן העניקה לה שירותי תמיכה במכונות אלה בישראל, ככל שהדבר נדרש. הצדדים סברו שווטאירפול תזכה לתמורה כלשהי בגין שירותיה, במקביל למתן השירותים על-ידי ווטאירפול, הצדדים ניהלו משא ומתן בנוגע להסכם שיסדיר את מערכת היחסים ביניהם, אשר לא הבשיל לכדי חוזה מחייב. בין היתר, הצדדים נחלקו ביניהם בנוגע לתמורה לה תזכה ווטאירפול בגין השירותים אותם העניקה לסמית, וכן בנוגע לשאלה האם ווטאירפול תייצג במקביל את אחת המתחרות של סמית. פעולותיה של ווטאירפול הן אשר שמרו על הקשר בין רש"ת לסמית, קשר שבסופו של יום הבשיל לכדי הסכם 2009. למרות שסמית הודיעה לווטאירפול על ניתוק הקשר ביניהן בשנת 2006, הסכם 2009 הוא פרי מאמציה של ווטאירפול בשלבים הקריטיים של ההתקשרות בין סמית לרש"ת, בפרט בשלב בו הקשר בין השתיים עמד לפני ניתוק.

53. העובדה שבין הצדדים לא נכרת חוזה מחייב, אין משמעה שווטאירפול אינה זכאית לשכר ראוי בגין עבודתה. המשפט הישראלי הכיר מראשית דרכו בעיקרון לפיו אדם אשר מעניק לאדם אחר שירותים, לפי בקשתו, זכאי לשכר ראוי בגין השירותים אותם העניק. זכאות זו הוכרה כבר במג'לה, אשר בוטלה במסגרת החוק לביטול המג'לה, התשמ"ד-1984. שם, בסעיף 563, נקבע כדלקמן:

”מי שעשה מלאכה לאחר לפי דרישתו, ולא נעשה ביניהם כל חוזה בנוגע לשכר, הרי אם היה השכיר מאותם האנשים שדרכם לשרת בשכר, נוטל הוא שכרו הראוי לו, ואם לאו, אינו נוטל כלום.”

54. הוראה זו של המג'לה, אשר היתה בתוקף עוד בטרם נחקק חוק עשיית עושר ולא במשפט, יושמה במשפט הישראלי במספר הזדמנויות. למשל, בע"א 197/66 כרמלי נ' וילנסקי, פ"ד כ(3) 272, 275 (1966), קבע השופט ב' הלוי את הדברים הבאים:

”נראה לי ששתי מטרות היו בפני המחוקק בקבעו את ההוראות בדבר שכר ראוי בסעיפים 563 ו-564 למג'לה. [...] המטרה השניה היא להבטיח שכר לאנשים שדרכם לשרת בשכר (סעיף 563), או אפילו לאלה שאין דרכם בזה, אלא הובטח להם שבעד עבודה שעשו יקבלו שכר. במקרה הראשון יהיה עושה המלאכה זכאי לשכר אפילו לא היה כל הסכם, ובמקרה השני, כשהיה הסכם לתשלום השכר, אבל לא נקבע גבהו. בכל אופן, ברור מסעיפים אלה שכוונת המחוקק היתה להבטיח שכר גם לאלה שעשו את עבודתם בלא שהיה להם הסכם לתשלום שכר, [אם] דרכם לשרת בשכר, וגם לאלה שאין דרכם לשרת בשכר אך ביצעו עבודה והוסכם לשלם להם שכר ללא קביעת שיעורו המדויק” (ההדגשה הוספה – א.ש.; ראו גם: ע"א 83/57 לב נ' ליכטנשטיין, פ"ד יב 785, 786 (1958)).

55. לאחר חקיקתו של חוק עשיית עושר ולא במשפט, בית משפט זה שב והדגיש את זכאותו של נותן שירות לקבל שכר ראוי בעד השירות שנתן.

אצטט את דבריו של השופט א' ברק בע"א 474/80 גרובר נ' תל-יוסף, קבוצת פועלים להתיישבות שיתופית בע"מ, פ"ד לה(4) 45, 58-59 (1981):

”צדדים, המנהלים משא ומתן לקראת כריתתו של חוזה, כאשר עניינו של החוזה פעולות נמשכות בעלות שלבים שונים, עשויים למצוא עצמם, בין השאר, באחד משלושת המצבים הבאים: האחד, תהליך הולך ומתמשך של משא ומתן, בלי שהצדדים מצליחים להגיע לקשר

חוזי כלשהו, כאשר במהלך המשא והמתן מבצע אחד הצדדים חלקים מסוימים של נושא ההתקשרות הצפויה; [...] במקרה הראשון לא נוצר קשר חוזי בין הצדדים, אם כי הם עשויים לחוב זה לזה חובות שונות, שמקורן בדינים הטרומים חוזיים (סעיף 12 לחוק החוזים) (חלק כללי), או בדיני הנזיקין (ראה: ע"א 230/80) [פורסם בנבו]. בהקשר זה מתעוררת השאלה, אם נותן שירות בתקופות המשא ומתן זכאי לשכרו, חרף העובדה שהמשא ומתן לא השתכלל לכדי חוזה. הגישה האנגלית העקרונית החמירה עם נותן שירות בלא חוזה, שכן היא ראתה אותו, עקרונית, כמתנדב, שאינו זכאי להגנתם של דיני הכעין חוזה. חרף גישה עקרונית זו, אם השירות בוצע לפי בקשתו של מקבל השירות, או שזה הסכים לקבלו, הכיר המשפט האנגלי בקיומה של חובת תשלום שכר כראוי. הוא הדין, אם נותן השירות הוא "אדם שמקצועו בכך והנוהג לקבל שכר עבור ביצוע עבודה כזו" [...] גישה זו אומצה בעבר בישראל (ע"א 316/93), [פורסם בנבו] והיא בוודאי תקבל משנה תוקף לאור [חוק] עשיית עושר ולא במשפט, תשל"ט-1979, אשר לו גישה חיובית יותר למתנדב" (ההדגשה הוספה – א.ש.).

56. מאז, חזרה פסיקתנו פעמים רבות על הכלל לפיו אדם שהעניק שירות בהסכמת מקבלו, מבלי שנכרת חוזה מחייב בין הצדדים, יהא זכאי לשכר ראוי עבור השירות אותו העניק מכוחו של חוק עשיית עושר ולא במשפט (ראו, בין היתר: ע"א 7021/14 ילינק נ' אורנשטיין, פסקה 42 [פורסם בנבו] (31.10.2017); ע"א 1880/19 הליגה למניעת מחלות ריאה תל אביב נ' שיר משכנות וותיקים בע"מ, פסקה 44 לפסק דינו של השופט י' אלרון וכן פסקה 34 לפסק דינו של השופט נ' סולברג [פורסם בנבו] (25.10.2020); ע"א 6290/18 עזבון טמירה פינצ'וק ז"ל נ' הבנק הבינלאומי הראשון לישראל בע"מ, פסקה 42 [פורסם בנבו] (2.5.2021); וכן ראו: דניאל פרידמן ואלרון שפירא בר-אור דיני עשיית עושר ולא במשפט 238-244 (מהדורה שלישית, 2015) (להלן: פרידמן ושפירא)).

57. עיון בערעורה של סמית מגלה כי סמית מודעת היטב להלכה מושרשת זו, אולם היא מנסה לגמד את חלקה של ווטאירפול בכריתתו של הסכם 2009. ברם, כפי שכבר צוין על ידי, בית משפט קמא קבע, כעניין של עובדה, כי לווטאירפול היה חלק משמעותי בכריתתו של הסכם 2009, ובקביעה עובדתית זו אין, כאמור, כל עילה מבוררת להתערב. אמור מעתה: ווטאירפול העניקה לסמית, לבקשתה ובהסכמתה, שירותי סוכנות ותמיכה טכנית. בין הצדדים לא נכרת חוזה מחייב. משכך הוא, ווטאירפול זכאית לקבל מסמית שכר ראוי בגין השירותים הללו מכוחו של חוק עשיית עושר ולא במשפט.

בין שכר ראוי חוזי לשכר ראוי מכוח דיני עשיית עושר ולא במשפט

58. בית משפט קמא קבע כי ווטאירפול זכאית לשכר ראוי כאשר הוא מפנה לסעיף 46 לחוק החוזים (חלק כללי), התשל"ג-1973 (להלן: חוק החוזים). קביעה זו הביאה את סמית לטעון כי הסעד הכספי שהוענק לווטאירפול הוא תמורה חוזית, ולא דמי השבה בהתאם לחוק עשיית עושר ולא במשפט – זאת, בשעה שאין בין הצדדים שום חוזה.

59. סבורני כי גם כאן סמית לא קוראת נכון את פסק הדין. אכן, בית משפט קמא הפנה לסעיף 46 לחוק החוזים, אולם להבנתי כוונתו היתה לתחולתו של סעיף זה בענייננו מכוחו של סעיף 61(ב) לחוק החוזים – הוראה שמחילה את חוק החוזים, בשינויים המחוייבים, על יחסים לבר-חוזיים. הווה אומר: אין מדובר בהחלתו הישירה של סעיף 46 לחוק החוזים במטרה למלא חלל בחוזה מחייב שהצדדים כרתו ביניהם מבלי להסדיר את עניין התמורה שאותה יש לשלם בעד הנכס או השירות אשר נמכר או סופק במסגרתו של אותו חוזה (ראו והשוו: ע"א 18/77 בית חלקה 731, גוש 6668 בע"מ נ' מיכקשווילי, פ"ד לב(2) 57, 60 (1978); ע"א 4787/06 מנאע נ' עזבון המנוח חוסיין טלים מנאע, פסקאות ל"ב-ל"ג [פורסם בנבו] (26.5.2008); ע"א 3313/13 נגר נ' עיריית ראש העין, פסקה 24 [פורסם בנבו] (22.11.2015)).

60. בענייננו-שלנו, בית משפט קמא קבע, כאמור, כי אין שום חוזה מחייב בין סמית ווטאירפול. הווה אומר: אנו מצויים במשבצת המשפטית של עשיית עושר ולא במשפט. השכר לו זכאית ווטאירפול הוא, אפוא, שכר ראוי אשר נקבע מכוחו של סעיף 1 לחוק עשיית עושר ולא במשפט. ההפניה לסעיף 46 לחוק החוזים – כסעיף שמביא לאותה תוצאה משפטית כאשר הוא מוחל על יחסי הצדדים מכוחו של סעיף 61(ב) לאותו חוק – נעשתה למעלה מן הצורך. לטעמי, ההפניה לסעיף זה בהקשר הנוכחי היתה מיותרת, אך היא לא גרמה לשום טעות.

מהו השכר הראוי בענייננו?

61. הלכה היא עמנו כי הנטל להוכיח את שיעור השכר הראוי מוטל על הטוען לזכאות לשכר ראוי, שכן שיעורו של השכר הראוי אינו בגדר "ידיעה שיפוטית" ויש לקבעו בהתבסס על ראיות (ראו: ע"א 5786/15 אזורים חברה להשקעות בפיתוח ובבנין בע"מ נ' חסון, פסקה 30 והאסמכתאות שם [פורסם בנבו] (3.9.2017); וכן ע"א 4673/21 ויזל נ' טימון, פסקה 11 [פורסם בנבו] (20.12.2021)).

62. ווטאירפול טענה בתביעתה כי השכר הראוי עומד על 25% מהכנסות סמית מהסכם 2009 – טענה שהתבססה על הסכמי העבר בהם נקבע שיעור זה. בית משפט

קמא דחה את תביעתה של ווטאירפול לקבלת 25% מהכנסות סמית מהסכם 2009 מהטעמים הבאים: (1) קיימים הבדלים בין המכונה שנדונה בהסכם 2002, אשר זיכה את ווטאירפול בעמלה בשיעור של 25%, לבין מכונות ה-XRD שנמכרו בפועל; (2) ווטאירפול כלל לא עסקה בפיתוח התוכנה למכונות ה-XRD; (3) ווטאירפול לא תרמה לפיתוחה של מערכת ה-SOS; וכן (4) מערכת היחסים בין הצדדים הלכה ודעכה, עד שהסתיימה באופן סופי בשנת 2006, מספר שנים בטרם נכרת הסכם 2009.

63. בית משפט קמא קבע כי השכר הראוי לו זכאית ווטאירפול יעמוד על 15% ממכירת מכונות ה-XRD בלבד, וגם זאת רק בהתייחס למכירות שבוצעו בעבר. בקביעתו זו התבסס בית המשפט על התרשמותו הכוללת מהפעולות שנקטה ווטאירפול בקשר עם קידום מוצריה של סמית, ועל העדויות שנשמעו בעניין זה לפניו. בפרט, נסמך בית המשפט על עדותו של נציג ווטאירפול, אשר לא הופרכה, לפיה סמית הציעה לווטאירפול, בשעתו, עמלה בשיעור של 15%, חלף העמלה שהוסכמה בהסכם 2002 (הצעה שווטאירפול לא קיבלה, ומכאן המשקל המופחת שיש לתת לה במכלול השיקולים).

64. אין בידי לקבל את טענותיה של סמית אשר הועלו נגד ממצאים עובדתיים אלה. כפי שכבר ציינתי, אין כל עילה מבוררת להתערב בממצאים אלה בהליך של ערעור; והדברים ידועים. בהקשר זה, אוסיף ואציין כי בהחלט ניתן, בנסיבות מתאימות, לגזור את שיעורו של שכר ראוי מהצעת השכר שהציע מקבל השירות לאחד מנותניו (ראו: ע"א 9282/02 יכין חקל בע"מ נ' יחיאל, פ"ד נח(5) 20, 23 ו-31 (2004); פרידמן ושרפיר, בעמ' 242, ה"ש 34).

65. באשר למועד חיובה של סמית בתשלום השכר הראוי – מועד שקובע את תחילתו של מרוץ ההצמדה והריבית – בית משפט קמא קבע מועד זה לינואר 2010, בסמוך לכריתת הסכם 2009 בדצמבר 2009.

66. לטענת סמית מועד זה אינו נכון, שכן אין זה המועד בו היא קיבלה את התמורה מלקוחותיה הישראליים. דא עקא, כמתואר בפסק הדין, סמית נמנעה באופן עקבי מלהציג לבית המשפט את פרטי העסקאות עם לקוחותיה. בהיעדר פרטים כאמור, בית המשפט קבע את אשר קבע על בסיס העובדות הידועות שעיקרן מועד כריתת הסכם של סמית עם הלקוחות. בקביעה עובדתית זו, אשר נקבעה לפי מאזן ההסתברויות, לא נפל שום פגם. סמית אינה יכולה כיום, במסגרת הערעור, להיבנות מנתוני העסקאות

שאותם היא נמנעה מלהציג בהליך קמא. כמו כן, לא נטה אוזן קשבת לטענות עובדתיות חדשות של סמית שאינן מעוגנות בחומר הראיות.

67. נקודה נוספת אליה אבקש להתייחס בהקשרו של השכר הראוי, היא טענתה של סמית כי בחוזים אחרים שנכרתו בין הצדדים נקבעה תניה אשר קובעת כי ווטאירפול לא תהא זכאית לעמלה בחלוף שישה חודשים מתום ההתקשרות בין הצדדים. לטענת סמית, השכר הראוי שנפסק לטובת ווטאירפול מעמיד אותה במצב טוב יותר מהמצב בו היא היתה עומדת לו נכרת החוזה, שכן הסכם 2009 נכרת מספר שנים לאחר תום ההתקשרות בין הצדדים.

68. הנני סבור שטענה זו תלויה על בלימה; ואסביר.

69. חוזה הוא אמצעי לחלוקת סיכויים וסיכונים בהתאם לציפיותיהם של הצדדים בעת כריתת החוזה. כלל חשוב הוא כי מקום בו נכרת חוזה לא תשמע טענה לעשיית עושר ולא במשפט, שכן הצד אשר התממשות הסיכויים והסיכונים פעל לטובתו התעשר כדת וכדין (ראו: ע"א 3573/91 חברה ישראלית להספקה לחקלאות בע"מ נ' מדינת ישראל, פ"ד נ(1) 331, 336 (1996); ע"א 276/09 טאבא נ' מינהל מקרקעי ישראל, פסקה 20 [פורסם בנבו] (2.1.2011); פרידמן ופירא, בעמ' 136-139). מאידך, כאשר בין בעלי הדין לא נכרת שום חוזה, וכאשר הזוכה, כדוגמת סמית, מתעשר על חשבוננו של המזכה, כדוגמת ווטאירפול, לא תישמע טענה לפיה אם הצדדים היו כורתים ביניהם חוזה הם היו מסכימים לכך שהזוכה לא היה נדרש לשלם למזכה שום תמורה בעד פועלו למען הזוכה.

70. בית משפט שמקבל טענה זו כופה על המזכה, אחרי-המעשה (ex post), את חבילת הסיכויים והסיכונים שהצדדים היו מחלקים ביניהם, אילו היו כורתים חוזה לפני-המעשה (ex ante) – זאת, אחרי שסיכונים וסיכויים אלה התממשו כפי שהתממשו ויצרו מציאות מוגמרת, ומבלי שהמזכה קיבל על עצמו את אותה חלוקת סיכויים וסיכונים לפני המעשה. תוצאה זו, כמובן, אינה מתקבלת על הדעת. לפיכך, גם אם יעלה בידי הזוכה להוכיח, באותות ובמופתים, את תוכן החוזה שהיה נכרת בינו לבין המזכה – גם אז אסור היה לבית המשפט ליתן פסק דין בהתאם לחוזה שבעלי הדין בחרו שלא לכרות. כלל זה נגזר מהעיקרון של חופש החוזה, אשר כולל בחובו גם את החופש שלא להתקשר בחוזה (ראו: ע"א 11771/04 לשכת עורכי הדין בישראל נ' הארגון הבינלאומי של עורכי דין ומשפטנים, פסקה 27 לפסק דינה של השופטת ד' ברלינר [פורסם בנבו] (22.1.2007)).

71. לא נותר לי אפוא אלא לדון בשיעורו של השכר הראוי שסמית חייבת היתה לשלם לווטאירפול במועד אשר נקבע על ידי בית משפט קמא – זאת, כאמור, מכוח דיני עשיית עושר ולא במשפט. כאמור, בית משפט קמא העמיד שכר זה על 15% ממכירת מכונות ה-XRD על ידי סמית לרש"ת ולשב"כ במסגרתו של הסכם 2009. כפי שכבר ציינתי, אני סבור כי שכר זה טעון הפחתה במחצית; דהיינו: לכדי 7.5% מדמי המכירות שנעשו במסגרתו של הסכם 2009 – וזאת, מכוחו של סעיף 2 סיפא לחוק עשיית עושר ולא במשפט.

72. כאמור, הפחתה זו נדרשת משני טעמים: (1) היקפה הכספי הגדול של העסקה שנקשרה בסיועה של ווטאירפול; וכן (2) התנהלותה של ווטאירפול אשר גרמה לחוסר וודאות באשר לשיעור שכרה.

היקפה הגדול של העסקה ושכרו הראוי של נציג, סוכן או מתווך שתרום לקשירתה

73. בעולם של חופש חוזים ובהיעדרו של פיקוח רגולטורי על מחירים, אדם רשאי להציע את שירותיו ואת מרכולתו לקונים מרצון בכל מחיר שיעלה על רוחו; כפי שנאמר: ירצו – יקנו; לא ירצו – לא יקנו. בסופו של יום, מחירם האמיתי של הטובין או השירות ייקבע על ידי שיווי משקל בשוק חופשי שבו פועלים מוכרים וקונים מרצון.

74. לא כך הוא בעולמם של דיני עשיית עושר ולא במשפט, שלעתים מזכים את נותן השירות, שלא במסגרתו של חוזה מחייב, בזכות לקבל את תמורת השירות ממקבלו. תמורה זו מן הסתם אינה יכולה להיקבע על ידי נותן השירות או על ידי מקבלו, זולת אם השניים יסכימו ביניהם על גובהה. באין הסכמה כאמור, על בית המשפט לחשב את שוויו של השירות שקיבל הזוכה בהתאם למקובל בשוק החופשי. בהיעדר מידע על מכירות של שירותים דומים בשוק החופשי, מלאכה זו אינה פשוטה כלל ועיקר. כך היה במקרה שלפנינו, בו נאלץ בית משפט קמא, בהיעדר מידע כאמור, לגזור את שכרה הראוי של ווטאירפול – 15% ממכירת מכונות ה-XRD – מהצעתה של סמית לכריתת הסכם נציגות חדש, אשר לבסוף לא נכרת, לצד האומדן של 2% לכל שנת פעילותה למען סמית. גזירה זו, כאמור, אינה בלתי מותרת; וכפי שכבר הוסבר, בית המשפט בהחלט רשאי היה לעשותה בהיעדר מידע טוב יותר על השכר הראוי.

75. יחד עם כך, שומה עלינו לזכור כי חוזה שלא נכרת – כשמו כן הוא – לאו "חוזה" הוא, וכי לאי-כריתתו מן הסתם יש סיבה. סיבה זו יכול שתהא נעוצה בסיכונים כלכליים שונים שאחד מבעלי העניין – במקרה דנן, ווטאירפול – לא היה נכון לקחת

על עצמו. אני מקבל אפוא את הנתון של 15% ממכירת מכונות ה-XRD, שקבע בית משפט קמא, כנתון "רך" שאינו קובע את השכר הראוי באופן מוחלט – בבחינת "כזה ראה וקדש" – אלא באופן טנטטיבי, בדרך של חזקה עובדתית אשר ניתנת לסתירה. בהקשר זה אציין, כי קביעתו זו של בית משפט קמא נעשתה על דרך של אומדן כללי, ולא על בסיס נתונים קונקרטיים, ובכגון דא לערכאה הדיונית אין כל יתרון על פנינו.

76. נקודת מוצא זאת מביאתני לנוהגיו של השוק החופשי אליהם יש לפנות בהיעדרה של תמורה חוזית מוסכמת בין בעלי הדין. כפי שכבר ציינתי, שוק זה מתאפיין במיעוט יחסי של עסקאות בהיקפים כספיים גדולים, בהשוואה למספר הסוכנים, הנציגים והמתווכים החפצים לשמש אנשי-ביניים בעסקאות כאלה כדי להרוויח עמלה נאה מאד. מצב דברים זה של ההיצע מזה והביקוש מזה מתמרץ כל סוכן, כל נציג וכל מתווך פוטנציאלי להתחרות בחבריו ובחברותיו באמצעות הפחתת המחיר המבוקש על ידו בעד שירותיו – טובים ומקצועיים ככל שיהיו. כפועל יוצא מכך, שכרם הרגיל והמקובל של סוכנים, נציגים ומתווכים יורד בהתאמה לעליה בהיקפה הכספי של העסקה שאותה הוא חפץ לקדם ולהביא לכדי הבשלה וחתימה (ראו והשוו: Simon Loertscher & Andras F. Niedermayer, *Fee-Setting Mechanisms: On Optimal Pricing by Intermediaries and Indirect Taxation*, available at SSRN, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/129557/1/wp14-04.pdf>, (2013)).

77. בית משפט קמא לא נתן למציאות זו ביטוי הולם בפסק דינו, כאשר הוא בחר להסתמך על הנתון ה"רך" של 15% ממכירת מכונות ה-XRD. קושי זה מחייבנו לתקן את קביעתו של בית משפט קמא באשר לשכרה הראוי של ווטאירפול.

התנהלותה של ווטאירפול אשר גרמה לחוסר וודאות באשר לשיעור שכרה

78. לא זו אף זו. אני סבור שהפחתת שכרה הראוי של ווטאירפול עולה בקנה אחד עם האחריות שחלה על נותן שירות – אשר מן הסתם אמור לדעת מהו, מבחינתו, שווי השירות שהוא נותן – להסדיר את התמורה בגין שירותיו בחוזה. למצער, מצופה מנותן השירות כי יידע את מקבלו אודות השכר שיבקש בעד שירותיו – דבר שווטאירפול לא עשתה. מקבל השירות, אף הוא אחראי להסדרת התמורה, אם כי במידה פחותה, כפי שיוסבר מיד.

79. ככלל, ובוודאי במקרים בהם עסקינן בקשרים עסקיים מורכבים וייחודיים, ובהיקפים כספיים גדולים, כדוגמת הקשר העסקי שבין בעלות הדין שלפנינו, מצב דברים רצוי הוא שהצדדים יסדירו ביניהם את מערכת היחסים העסקית בחוזה עוד בטרם תחל הספקת השירות. הסיבות לכך הן רבות; ובין היתר, חשוב לעמוד על כל אלה. ראשית, הסדרה מראש של מערכת היחסים תביא לתאום ציפיות בין הצדדים, באופן שיאפשר להם לוודא שהם שותפים לחלוקת הסיכויים והסיכונים הכספיים מההתקשרות ולקבל החלטה מושכלת האם הם אכן מעוניינים להתקשר באותה התקשרות.

הסיבה השנייה לכך היא מוסדית באופייה. ישנו אינטרס חברתי רם-מעלה והוא מניעת בזבוז משאבים שיפוטיים וחסכון בעלויות התדיינות מיותרות אשר נגרמות כתוצאה מהתקשרויות בלתי שלמות שנעשות תחת חוסר ודאות. במקרים כמו בעניינינו-שלנו, בהם עסקינן בשירותים ייחודיים, בענף עסקי נישתי, ובסכומי כסף משמעותיים ביותר – במידה וההתקשרות לא תוסדר מראש באופן ברור, סכסוך משפטי בין הצדדים הוא כמעט כורח המציאות. בין היתר, צפוי שתתעוררנה בין הצדדים מחלוקות באשר לעצם קיומו של חוזה, מפורש או משתמע; באשר לעצם זכאותו של נותן השירות לקבלת שכר כלשהו; באשר לשאלה מהו השכר הראוי והאם קיימת הצדקה להפחתתו; ועוד כהנה וכהנה. שאלות מורכבות אלה גוררות אחריהן התדיינות מורכבת ויקרה לא פחות; וכך הוא גם במקרה שלפנינו, בו היינו עדים להתדיינות משפטית ענפה וארוכת-שנים בין בעלות הדין. התדיינות זו הינה מיותרת בתכלית: ברי הוא, כי חוזה פשוט היה מונע אותה מעיקרה או, למצער, מצמצם את היקפה ואת המשאבים השיפוטיים שהושקעו בה באופן משמעותי.

80. על-מנת לקדם ודאות עסקית וכדי למנוע בזבוז משאבים שיפוטיים, טוב נעשה אפוא אם נעמיד כלל משפטי בדמותה של ברירת מחדל מענישה (penalty default) אשר תפחית את שכרו הראוי של מספק השירות אשר נמנע מלהסדיר את ההתקשרות בין הצדדים משיקולים כאלה או אחרים – בדומה לפועלו של הכלל בדבר פרשנותו של חוזה עמום נגד מנסחו, הקבוע בסעיף 25(ב) לחוק החוזים (ראו: Ian Ayres & Robert Gertner, *Filling Gaps in Incomplete Contracts: An Economic Theory of Default Rules*, 99 YALE L.J. 87 (1989); Alex Stein, *An Essay on Uncertainty and Fact-Finding in Civil Litigation, with Special Reference to Contract Cases*, 48 U. TORONTO L. J. 299, 341-344 (1998)).

במסגרת זו, הטלת האחריות על נותן השירות – "המזכה" במובנו של חוק עשיית עושר ולא במשפט – נובעת ממעמדו כמי שיכול למנוע את בזבוז המשאבים

השיפוטיים ואת עלויות ההתדיינות המיותרות בקלות יחסית. זאת, מאחר שבידיו, ובידיו בלבד, מצוי הכוח למנוע את ההתקשרות בדבר הספקת שירותיו מעיקרה על ידי פעולה פשוטה של "שב ואל תעשה". למקבל השירות, במובחן מנותנו, אין מידע – או, למצער, אין מידע שלם – אודות היקף השירותים העתידיים להינתן ואודות רצונותיו של נותן השירות באשר למחירם המבוקש. הווה אומר: בצאתנו מן הנחה שבזכו משאבים שיפוטיים והוצאות עלויות התדיינות מיותרות הם בגדר נזק, נותן השירות הוא מונע הנזק הזול ביותר שעליו ראוי להטיל אחריות לחוסר הוודאות באשר למחיר השירות. מכאן ברירת המחדל של הפחתת שכרו הראוי של נותן השירות או, למצער, של העמדתו ברף הנמוך של שכר ראוי. כאמור, ברירת מחדל זו נשענת על שני טעמים. הטעם הראשון והעיקרי הוא הגנה על אינטרס ההסתמכות והציפייה של מקבל השירות באשר למחיר השירות שבו יחוייב. הטעם הנוסף הוא טובת הציבור לו יש אינטרס במניעת התדיינות, בקיצורן ובצמצום עלויותיהן.

81. אחרי שאמרתי את אשר אמרתי, אוסיף ואבהיר כי מדובר בברירת מחדל אשר תהא ניתנת לסתירה במקרים המתאימים לכך, בהם יהא זה ראוי להטיל את האחריות בגין חוסר הוודאות באשר למחיר השירות דווקא על מקבל השירות. כך הוא, למשל, כאשר מקבל השירות הוא זה שגורם לכך שההתקשרות בין הצדדים נעשתה שלא במסגרת חוזה, וכן במקרים בהם מקבל השירות ניצל את מספקו על ידי הטעיה או בחוסר תום-לב.

82. בענייננו-שלנו, ווטאירפול פעלה למענה של סמית וייצגה את האינטרסים של סמית מול רש"ת ושב"כ מבלי לנקוב בתמורה שאותה היא מבקשת לקבל בעד שירותיה, מבלי להסדיר את היחסים ביניהן בחוזה, ואף מבלי לשלוח מזכר או פנייה אחרת "למען הסדר הטוב" תוך ציון התמורה שהיא מצפה לקבל מסמית בעד שירותיה. שתי בעלות הדין – סמית ווטאירפול – ידעו אמנם שאין מדובר במתן שירותים חנם-אין-כסף, כפי שקבע בית משפט קמא, אולם שיעור התמורה נשאר תלוי באוויר ולוט בערפל. הסיבות לכך אינן ידועות ולא אנסה לנחשן. תחת זאת, אומר בפשטות כי מנותן השירות דוגמת ווטאירפול מצופה כי הלה יודיע למקבל השירות מה יהיו דמי השירות שיהא עליו לשלם – זאת במיוחד כאשר הצדדים אינם מצליחים לגבש ביניהם הסכמות ולתעדן בחוזה מחייב.

83. התנהלות זו של ווטאירפול ללא ספק תפגע באינטרס ההסתמכות של סמית אם נחייב את סמית לשלם לווטאירפול, בעד שירותיה, 15% מדמי מכירת מכונות ה-XRD,

מבלי שהצדדים חתמו על הסכם מחייב ומבלי שסמית נהנתה מיתרונותיו של אותו הסכם בלתי ממומש. כאמור, הטלת חבות זו גם אינה עולה בקנה אחד עם האינטרס החברתי בקיומה של ודאות עסקית, שכן היא מאפשרת למספק השירות להימנע מלנקוב במחירו מטעמים אסטרטגיים או מסיבה אחרת. כמו כן, יש מקום להתחשב בכך שווטאירפול יכלה בנקל לחסוך מהצדדים ומבתי המשפט את עלות ההליכים המשפטיים – המורכבים והממושכים – בינה לבין סמית.

סוף דבר

84. סיכומם של דברים: לו תישמע דעתי, נקבל את ערעורה של סמית באופן חלקי, כדלקמן:

א. חלף האמור בסעיף 1 לפסיקתא, סמית תשלם לווטאירפול 7,257,732.5 ש"ח. סכום זה יישא תוספת הפרשי הצמדה וריבית החל מיום 24.7.2022 ועד לתשלום בפועל.

ב. חלף האמור בסעיף 2 לפסיקתא, סמית תשלם לווטאירפול סכום של 1,233,814.5 בגין רכיב המע"מ, כנגד הצגת חשבונית כדין. סכום זה יישא תוספת הפרשי הצמדה וריבית החל מיום 24.7.2022 ועד לתשלום בפועל.

85. באשר להוצאות: לאור העובדה שהערעור נתקבל בחלקו, ובהתחשב בסכום ההוצאות שנפסקו לטובת ווטאירפול בערכאה קמא, אציע לחברי כי נחייב את ווטאירפול לשלם לסמית את הוצאות ההתדיינות בערכאתנו בסך כולל של 125,000 ש"ח. פסיקת ההוצאות לטובת ווטאירפול בפסק הדין קמא תישאר על כנה, כאמור בסעיפים 3-6 לפסיקתא.

ש ו פ ט

השופט ח' כבוב:

1. אני מסכים לתוצאת פסק דינו של חברי השופט א' שטיין. עם זאת, דרכי לתוצאה זו שונה במידת-מה מזו של חברי. אפרט.

2. נקודת המוצא לדיוננו נעוצה בקביעת בית המשפט המחוזי, שנעשתה בדרך של אומדנה, באשר לגובה השכר הראוי שעל סמית לשלם לווטאירפול בגין השירותים

שקיבלה ממנה. כפי שציין חברי, סכום זה היה צריך להיקבע בהתאם למקובל בשוק החופשי, אך בענייננו, בית משפט קמא קבע את גובה הסכום "בהיעדר מידע על מכירות של שירותים דומים בשוק החופשי" (פסקה 74 לחוות דעתו). מקובלת עליי עמדת חברי כי "מלאכה זו אינה פשוטה כלל ועיקר" (שם), וכי למעשה מדובר ב"נתון רך" שאינו קובע את השכר הראוי באופן מוחלט – בבחינת 'כזה ראה וקדש' – אלא באופן טנטטיבי, בדרך של חזקה עובדתית אשר ניתנת לסתירה" (פסקה 75 לחוות דעתו).

3. בחוות דעתו מציין חברי שני טעמים שבגינם הוא סבור כי יש מקום להפחית את סכום ההשבה משיקולי צדק, כהגדרתם בסעיף 2 לחוק עשיית עושר ולא במשפט. הטעם הראשון קשור בכך שלשיטת חברי "שכרם הרגיל והמקובל של סוכנים, נציגים ומתווכים יורד בהתאמה לעליה בהיקפה הכספי של העסקה שאותה הוא חפץ לקדם ולהביא לכדי הבשלה וחתימה" (פסקה 76 לחוות דעתו). מכאן קצרה דרכו של חברי אל המסקנה כי שעה שמדובר בעסקה בהיקף כספי גדול (בענייננו, כ-20 מיליון דולר), השכר הראוי בגין התיווך לעסקה צריך להיות נמוך יותר מזה שנקבע על-ידי בית המשפט המחוזי. למסקנה זו לא אוכל להצטרף, לא מבחינה עובדתית ולא מבחינה משפטית.

4. מבחינה עובדתית – חברי מבסס את קביעתו האמורה, בדבר ערכם הנמוך יחסית של שירותי תיווך בעסקאות שהיקפן הכספי גבוה, על ניתוח כלכלי שלפיו "שוק זה מתאפיין במיעוט יחסי של עסקאות בהיקפים כספיים גדולים, בהשוואה למספר הסוכנים, הנציגים והמתווכים החפצים לשמש אנשי-ביניים בעסקאות כאלה כדי להרוויח עמלה נאה מאד. מצב דברים זה של ההיצע מזה והביקוש מזה מתמרץ כל סוכן, כל נציג וכל מתווך פוטנציאלי להתחרות בחבריו ובחברותיו באמצעות הפחתת המחיר המבוקש על ידו בעד שירותיו – טובים ומקצועיים ככל שיהיו"; וזאת תוך הפניה לחיבור התומך, לשיטתו, בניתוח האמור.

5. כשלעצמי, מסופקני אם מדובר בטיעון משכנע במישור העובדתי. ראשית, לא הובאו בפנינו ראיות בדבר מספר הגורמים שבידיהם היו, בתקופה הרלוונטית לענייננו, קשרים משמעותיים עם גורמי רש"ת ושב"כ, קשרים שנדרשו על מנת לקדם את ביצוע העסקה מושא ענייננו, לצד כישורים מתאימים שיש בהם כדי לסייע בקידום העסקה. משכך, קשה להניח, בלא ביסוס עובדתי מתאים, כי בענייננו הייתה תחרות משמעותית על השירות שהעניקה ווטאירפול לסמית, באופן שהיה בה כדי להוריד את שכרה של ווטאירפול כפי שזו הייתה נקבעת בתנאי השוק החופשי.

שנית, ובאופן כללי יותר, הדעת נותנת כי נכונותה של קביעת חברי, תלויה בסוג השוק שבו מדובר, על מאפייניהן הספציפיים של העסקאות המתבצעות בו. כך למשל, ניתן לחשוב על הפרמטרים הבאים ככאלו שישפיעו על השאלה מה יהיה שיעור עמלת התיווך שייקבע בתנאים של שוק חופשי: מספר השחקנים המשתתפים בשוק מסוים כמבצעי עסקאות; מספר סוכני התיווך הפועלים בשוק; וחשוב מכך – מידת המורכבות וההשקעה הנדרשת מהמתווך בעסקאות השונות. כך למשל, ניתן אולי להניח כי עסקה לרכישת מקרקעין באזור מבוקש, בעלות גבוהה, תייצר תחרות גבוהה יותר בקשר לשירותי התיווך בעסקה, וכנגזרת מכך, דמי התיווך בעסקה יהיו נמוכים יותר (באחוזים) מאשר בעסקה של מקרקעין בעלי מאפיינים דומים באזור מבוקש פחות. זאת, שכן בדוגמה מעין זו, מורכבות התיווך בעסקאות השונות היא דומה בעיקרה, ועל כן, נכון אני להניח כי יהיו מתווכים רבים יותר המעוניינים בתיווך העסקה היקרה יותר, באופן שעשוי להפחית את שיעור עמלת התיווך. למעשה, באזורי ביקוש, התיווך עשוי להיות אף פשוט יותר מאשר באזור שאינו מבוקש, מאחר שישנם קונים רבים המעוניינים לרכוש מקרקעין באזורים אלו. עם זאת, אין זה מן הנמנע כי בעסקאות מסוימות, אף אם הן בעלות היקף כספי גבוה יותר, יהיו דווקא פחות מתחרים. זאת, למשל, בשל מורכבות העסקה, מידת הסיכון שהעסקה לא תצא לפועל, והיקף הקשרים הנדרש כדי לקדם את העסקה. משכך, לטעמי, תפיסה שלפיה העובדה שמדובר בעסקה בסכומי כסף גבוהים מצדיקה, כשלעצמה, את הפחתת השכר הראוי בגין התיווך לעסקה – אינה מתחייבת; ודומה כי אף לא ניתן לעגנה על יסוד 'ידיעה שיפוטית'. שלא כחברי, אינני משוכנע כי באומדן שקבע בית המשפט המחוזי ביחס לשכר הראוי בענייננו, לא נלקחה בחשבון העובדה כי מדובר בעסקה בסכום כסף גבוה; או שהקביעה כי 15% עמלה בגין עסקה בשיעור של כ-20 מיליון דולר היא בהכרח גבוהה מידי – רק בשל היקפה הכספי של העסקה. זאת ועוד – והיא אולי עיקר, גם מעיון בחוות דעתו של חברי לא מצאתי מהו שיעור השכר הראוי שלדעתו ווטאירפול זכאית לו, קרי, מה שווי השוק של השירות שלו זכתה סמית?

6. מבחינה משפטית – ככל שצודק חברי בקביעתו שלפיה השכר הראוי לווטאירפול הוא נמוך יותר משקבע בית המשפט המחוזי, קרי, כי שווי השוק של השירותים שלהם זכתה סמית הוא נמוך יותר מזה שנקבע – המיקום הגיאומטרי לבחינת קביעה זו הוא במסגרת סעיף 1 לחוק עשיית עושר ולא במשפט. שהרי, סעיף זה קובע כי "מי שקיבל שלא על פי זכות שבדין נכס, שירות או טובת הנאה אחרת [...], חייב להשיב למזכה את הזכיה, ואם השבה בעין בלתי אפשרית או בלתי סבירה - לשלם לו את שוויה"; ומכאן, שככל ששווי השירות שקיבלה סמית מוטאירפול היה נמוך יותר מזה שנקבע

בבית משפט קמא, הרי שחובת ההשבה הייתה פחותה מעיקרה. הווה אומר, כי אין מדובר בהפחתת הסכום לו זכאית ווטאירפול 'משיקולי צדק' כמשמעות שיקול זה בסעיף 2 לחוק.

7. בצד האמור, מקובלת עלי עמדת חברי שלפיה בענייננו, קיימת הצדקה להפחתת סכום ההשבה משיקולי צדק, מקום בו ווטאירפול פעלה באופן מודע לספק שירותים לסמית, לאחר שניסיונה לקשור הסכם מחייב עם סמית לא עלה יפה. למעשה, התנהלותה של ווטאירפול, בסיטואציה זו, שיקפה תפיסה שלפיה, מבחינת ווטאירפול, לא היה צורך בקיומו של חוזה בין הצדדים כיוון שבית המשפט יקבע, בדיעבד, את גובה התמורה לה היא זכאית. תפיסה זו באה לידי ביטוי בכך שוטאירפול המשיכה לספק לסמית שירותים שעליהם היא חפצה לקבל תשלום, מבלי לעמוד על עיגון התשלום בהסכם, ותוך סירוב להצעת סמית ביחס לגובה שכר הטרחה שישולם לה (כמתואר בפסקה 34 לחוות דעתו של חברי). אני מצטרף אפוא לדברי חברי, כי התנהלות זו, הפוגעת בוודאות העסקית ומטילה את עלויות העסקה על המדינה – בדרך של ניהול הליכי משפט מיותרים – מצדיקה קביעת כלל משפטי שלפיו יש הצדקה לפטור, באופן חלקי, את הזוכה מהשבת שכר הטרחה הראוי במקרים כבענייננו, וזאת על מנת לתמרץ את 'מונע הנזק הזול' ליטול על עצמו את האחריות לעיצוב חוזה במקרים כגון דא.

מכאן הסכמתי לתוצאת פסק דינו של חברי.

ש ו פ ט

השופט י' עמית:

יש להצר על כך שהצדדים לא השכילו לסיים את כל המחלוקות במסגרת הבוררות שניהלו ביניהם, מה שהיה חוסך את ההתדיינות הסבוכה בערכאה קמא ובערכאה זו.

מכל מקום, אני מצטרף לפסק דינו של חברי, השופט א' שטיין ולהערתו של חברי השופט ח' כבוב.

ש ו פ ט

הוחלט כאמור בפסק דינו של השופט א' שטיין.

ניתן היום, כ"ג בתשרי התשפ"ד (8.10.2023).

ש ו פ ט

ש ו פ ט

ש ו פ ט

עב 22061640_F19.docx
מרכז מידע, טל' 077-2703333 *3852 ; אתר אינטרנט, <https://supreme.court.gov.il>
י' עמית 54678313-6164/22
נוסח מסמך זה כפוף לשינויי ניסוח ועריכה

בעניין עריכה ושינויים במסמכי פסיקה, חקיקה ועוד באתר נבו – הקש כאן